

אחרי 30 שנה

אבי שילון

רציחתו של רבין בשיאו של תהליך השלום עם הפלסטינים הציבה אתגר משמעותי למחנה הימין בישראל. בשלושים השנים שחלפו מאז, מסגר הימין את הרצח והעניק לו משמעות בכמה אופנים שונים – החל בדיבור על חשבון נפש, עבור בהפיכתו של רבין לגיבור של ארץ ישראל השלמה וכלה בהאשמתו במותו שלו, וגם באסונות אחרים בתולדות המדינה

נובמבר 2025

ארבעה בנובמבר 1995, בערך ב־22:30, כשעה לאחר ששודרה הידיעה הראשונה בערוץ 2 לגבי מה שנקרא אז "ניסיון התנקשות בראש הממשלה יצחק רבין", בטרם התבהרו פרטי האירוע, הועלה לשידור ראש הממשלה הקודם, יצחק שמיר מהליכוד. זו הייתה בעצם הפנייה הראשונה של ערוץ 2, שבשנת הרצח החל לבסס את עצמו כמדורת השבט החדשה במקומו של הערוץ הראשון, אל אחד ממנהיגי הימין בבקשת תגובה. "קודם כול, מה שלומו?" כך, ביטויים אופייניים ובדאגה שנשמעה כנה, פתח את השיחה שמיר, שנודע בהתנגדותו להסכמי אוסלו. לאחר מכן הוא הוקיע את המעשה והביע תקווה שרבין ישרוד את האירוע. כעבור כשעה, לאחר שנודע דבר מותו של רבין, התראיין איש הליכוד בני בגין ואמר כי מדובר ב"אסון גדול. יצחק רבין היה לוחם, גיבור, פטריוט. זה בלתי נתפס, אסון גדול לעם ישראל ולמדינת ישראל". הוא הציע למראיין לוותר על כל שאלה שנוגעת למחלוקות מדיניות ולהתאחד סביב הצער על "אדם שמסר את כל מאודו כדי שיהיה טוב לישראל, בלי קשר למחלוקות הידועות". בשלב הראשוני, תגובות הפוליטיקאים שהנהיגו אז את מפלגת הימין המרכזית – הליכוד – היו חדות וברורות: הן הביעו זעזוע מהמעשה וכאב על אובדנו של רבין כמנהיג, וגם אירצון בולט להוסיף שום הערה פוליטית באשר להתנגדות לדרכו המדינית באותו רגע.

למעשה, רק בשעה 00:30, כשעלה לשידור חבר הכנסת אבי יחזקאל ממפלגת העבודה ואמר כי "יש בישראל גם אנשים שאינם עצובים", עלתה לראשונה הטענה שיש הבדל בין יחס הימין להתנקשות ובין יחסו של השמאל אליה. מן הסתם ברור היה כי רבין ומעשיו שנויים במחלוקת, אך על הגינוי והזעזוע הייתה הסכמה מלאה. אך הדברים השתנו שינוי עצום במהלך שלושת העשורים האחרונים.

ההתנקשות בראש הממשלה לא הייתה חסרת תקדים בהיסטוריה הציונית. בעקבות ההצעה לבחון התיישבות באוגנדה ב־1903 נעשה ניסיון להתנקש בסגנו של הרצל, מקס נורדאו; ב־1924 נרצח המשורר ואיש הציבור החרדי ישראל דה האן על ידי ההגנה, לאחר שפעל נגד הציונות; וב־1933 נרצח מחזיק התיק המדיני של ההסתדרות חיים ארלוזורוב, ורציחתו העמיקה את הקרע בין הימין לשמאל, אף שככל הנראה לא הרוויזיוניסטים הם שהתנקשו בו. גם ברצח אמיל גרינצוויג בהפגנת שלום עכשיו בימי מלחמת לבנון הראשונה אפשר לראות נקודת ציון בעלת משמעות ברצף הזה. אבל אף אחד מניסיונות הרצח וממקרי הרצח לא הביא לשינוי בכיוונה של התנועה הציונית כפי שקרה בעקבות רצח רבין. בדיעבד אפשר לומר שרצח רבין סתם את הגולל על הניסיון הפוליטי המשמעותי ביותר לפיוס בין הציונים לפלסטינים, גם אם לא עשה זאת מייד.

למעשה, גם את שבעה באוקטובר אי־אפשר להבין בלי רצח רבין, שאחד השיקולים המרכזיים בהחלטתו להכיר באש״ף במסגרת תהליך אוסלו היה נעוץ בחשש מפני התחזקות החמאס בחברה הפלסטינית. לא במקרה ההתבטאויות ההיסטוריות הראשונות של נתניהו בעקבות שבעה באוקטובר העלו את הטענה כי בימי תהליך אוסלו נרצחו לא פחות יהודים; נתניהו חזר לאוסלו כי הוא מודע לכך שהדברים קשורים. בניגוד לרבין, שהאמין כי קיים הבדל בין פתח לחמאס, נתניהו סבור שמטרותיהם של אלה וגם אלה זהות ביחס לחיסולה של ישראל בעתיד, ולכן לאחר שחמאס תפס את השלטון בעזה בכוח ב־2007 העדיפו ממשלות נתניהו שלא לנסות להפיל את חמאס באמצעות מלחמה יזומה – מהלך שיש להודות כי לא הייתה לו תמיכה ציבורית לפני שבעה באוקטובר – אלא לקנות שקט בעזה באמצעות כסף קטארי. זהו בעצם לב ההבדל בין מדיניות אוסלו למדיניות נתניהו.

מכל מקום, טענתו של נתניהו לגבי מספר ההרוגים לא הייתה מדויקת. במספר הנרצחים בימי תהליך אוסלו הוא כלל גם את מספר ההרוגים מאז האינתיפאדה השנייה, שפרצה בעקבות ועידת קמפ דייוויד, שהיוותה כבר למעשה חריגה מ"הגיון אוסלו" של רבין, ושבמסגרתה ביקש אהוד ברק לפתור את הסכסוך באבחה אחת ולא בהדרגתיות שבה דגל רבין.

רצח רבין השפיע גם על התרבות הפוליטית בישראל. מנהיגותו של רבין הייתה אנטייתזה לפוליטיקה העכשווית, המתחנפת לסנטימנט העממי הלאומני: בפני מתנגדיו הוא הטיח את האמת שלו, בשפתו הישירה ונטולת המניירות ("שיסתובבו כמו פרופלורים"), אמר על מתנגדי המשא ומתן שביקש לנהל עם סוריה), ומתומכיו תבע לקבל את נפגעי הטרור כ"קורבנות השלום". סגנון ההנהגה שלו היה "נטול בולשיט", והוא הסתובב בארץ כמעט ללא אבטחה, בוודאי בסטנדרטים של ימינו. אמנם גם מנהיגים פופוליסטיים רבים מתנהלים ללא גינונים – זהו חלק מסוד המשיכה שלהם – אבל בניגוד למנהיגים פופוליסטיים עכשוויים, שמבטיחים לעם את מה שהוא מבקש, רבין השתייך לאסכולת בן־גוריון ועסק במה שהעם, מימין ומשמאל, "צריך", גם אם הדבר כרוך בקשיים, ולא במה שהעם לכאורה רוצה.

יתרה מזו, רצח רבין סימן שינוי ביחסם של פוליטיקאים לתפקידם. כך למשל, עד רצח רבין אף מנהיג ישראלי שהפסיד בבחירות לא העז לפרוש כדי לעשות לביתו, כפי שעשו נתניהו וברק אחריו. פוליטיקה הייתה "תפקיד", כמו שאמר רבין באחד מראיונותיו האחרונים; לא קריירה. גם החברה הישראלית

הייתה מלוכדת בערכיה ובאמונותיה יותר מכפי שהיא כיום, ולראיה, בשעת אמת אמנם הוזכר מוצאו התימני של הרוצח יגאל עמיר, אך איש כמעט לא חשב לתאר את הרצח במובנים של נקמת המזרחים באליטה האשכנזית, כפי שקרוב לוודאי שהיו טוענים כיום בערוץ 14 וברשתות החברתיות.

אפשר אפוא לנתח את רצח רבין בהקשרים רבים, אך במאמר הזה אעמוד על השינויים שחלו ביחסו של מחנה הימין לרצח רבין בשלושת העשורים שחלפו. מבחינה מתודולוגית אתייחס ל"מחנה הימין" במובנו התרבותי-פוליטי הרחב - מפלגות, פוליטיקאים, אינטלקטואלים, אנשי תקשורת, ספורטאים ועוד. מבחינת האוריינטציה הפוליטית אתייחס בעיקר לתומכי הליכוד, לאנשי המחנה הדתי-לאומי ולגוונים מסוימים במחנה החרדי והחרד"לי. את השינויים שחלו ביחס כלפי הרצח אחלק לארבע תקופות עיקריות המבטאות עמדות משתנות, שלעיתים יונקות האחת מרעותה ולעיתים סוטות לכיוונים חדשים. אף שהחלוקה הכרונולוגית שאציע גסה מעט ואינה מתבססת על תאריכים מדויקים, היא מעידה על התמורות שחלו בימין מאז הרצח, ובעיקר על המעבר מהעידן האידיאולוגי של הימין לעידן הנוכחי, הפופוליסטי יותר.

שקיעת הסמלים

התמורות החברתיות והאידיאולוגיות שתוארו לעיל אפשרו או עיצבו שלושה שינויים ביחס לזיכרון של רצח רבין ולרבין עצמו בקרב הימין. השינוי הראשון הוא שקיעת האתוס של הממלכתיות המקורית; השני הוא חלחול ההיגיון הניאו-ליברלי, השוקל כל דבר ועניין לפי שיקולי רווח והפסד על חשבון ערכים ועקרונות, לכל חלקי החברה; והשלישי הוא עלייתה של הפוליטיקה הפופוליסטית. תופעות אלו משפיעות גם על מחנה השמאל-מרכז, אך לצורך המאמר אתייחס רק לפופוליזם הימני.

הרעיון הממלכתי, שהציב את טובת המדינה או האינטרס הכללי מעל לכל אינטרס פוליטי מגזרי, התקבל בראשית ימי המדינה (על אף המחלוקות הפוליטיות העמוקות) על ידי רוב הקבוצות הציוניות, אך מאז שנות התשעים הוא דעך לטובת מה שאפשר לכנותו "ניאו-ציונות" - מערך אידיאולוגי שבמסגרתו קבוצות שונות טוענות כי הן הן המייצגות האמיתיות של הציונות המקורית ומבקשות להנהיג את המדינה בדרכן, גם ללא הסכמות משותפות. השינוי הזה גרם לכך שמוסדות המדינה וגיבוריה הלאומיים איבדו מיוקרתם לטובת אינטרסים אישיים ומגזריים של קבוצות כאלה. עם דעיכת הממלכתיות, שפינתה את מקומה לפוליטיקת זהויות שמפרקת את המכנים המשותפים של החברה, נעשה קל יותר לתקוף את מוסדות המדינה ואף לשלול אותם. קל יותר גם להמעית בחשיבותם של גיבוריה המקוריים של המדינה, כמו רבין, על אף היותו רמטכ"ל מלחמת ששת הימים.

אימוץ ההיגיון הניאו-ליברלי תרם לכך שסמלים וערכים משותפים, שבעבר יוחס להם ערך מוסרי שנבדל מהוויכוח בשדה הפוליטי, החלו להיבחן כסחורות שיש לשקול את ערכן בהתאם לדרישות האקטואליות של הציבור, ולא לפי אידיאליזם או ערכים מוסריים. במילים אחרות, אם אופן ההנצחה של רבין אינו משרת את האינטרס של מחנה פוליטי מסוים או של מנהיג מסוים, אפשר לשנותו לטובת זיכרון קולקטיבי אחר שיהיה "רווחי" או מועיל יותר להנהגה הנוכחית מבחינת צרכיה הפוליטיים.

באשר לעלייתו של הפופוליזם, בלי להעמיק במורכבותה של התופעה, שצמחה גם בתגובה לחוסר היציבות הכלכלית ולמגמת התחרות שיצרה התפיסה הניאו-ליברלית, אדגיש רק כי אחד מעקרונות הפופוליזם נעוץ בהצבת "העם" וזכויותיו במרכז השיח האידאולוגי והפוליטי, ובהבחנה בין "הם" (האליטות) ל"אנחנו" (העם האמיתי או הרגיל). בהקשר זה, רבין יפה הבלורית והתואר נעשה למייצג האליטות בעיני הימין.

התקופה הראשונה: בין "חשבון נפש" ל"עשב שוטה"

לצד תגובות של זעזוע וגינוי בימים הראשונים שלאחר הרצח, העובדה שהמתנקש - יגאל עמיר, סטודנט באוניברסיטת בר-אילן - השתייך למחנה הדתי-לאומי הביאה בקרב המחנה הזה להצפתם של שני מושגים מנוגדים. הראשון היה קריאה ל"חשבון נפש" בקרב המחנה ורבניו, שחלקם האשימו בימי אוסלו את רבין, במישרין או בעקיפין, במעין בגידה שלפי ההלכה דינה "דין רודף" או "דין מוסר", דהיינו רצח של מי שמעשיו מסכנים את הציבור. לכן עלתה במחנה הדתי-לאומי בעקבות הרצח קריאה למעין בדק בית פנימי באשר לדפוס ההתנגדות להסכמי אוסלו. המושג השני, שהיה לא פחות פופולרי אף שבמידה רבה היה מנוגד לראשון מבחינת השלכותיו, היה "עשב שוטה". כלומר, מעשהו של עמיר מגונה, אך הוא אינו נובע מבית גידולו האידאולוגי; עמיר הוא בבחינת עיוות שצמח בערוגה הטובה של המחנה הדתי-לאומי.

דוגמה טובה לקריאה ל"חשבון נפש" - וכפי שאראה בהמשך, גם לאופן שבו השתנתה עמדה זו בקרב אותם אנשים שדגלו בה סמוך לרצח - אפשר למצוא אצל הלל וייס, שהיה אז פרופסור לספרות באוניברסיטת בר-אילן והשתייך לרדיקלים שבמחנה הלאומי-דתי. בתקופת אוסלו היה וייס מהמתנגדים הקולניים להסכם, וחודש לפני הרצח הוא אף עתר לבג"ץ וביקש להעמיד לדין את רבין ואת שר החוץ שמעון פרס בשל "בגידה בארץ ישראל". יומיים לאחר הרצח היכה וייס על חטא וכתב:

חשבנו שמגידופים לא מתים [...]. רצח ושפיכות דמים, שהם גם הלבנת פנים, הם ההידרדרות האנושית הקיצונית ביותר, שאסור לה להתרחש לעולם. [...] ההתבטאויות שלי נראות לי היום, לפחות בחלקן האלים, מיותרות ופסולות מאוד. [...] יפשפש כל אחד במעשיו הוא, ויראה עצמו חייב וחברו זכאי.

דוגמה לטענה השנייה, הגורסת כי עמיר הוא "עשב שוטה" ולפיכך אחריותו של המחנה הדתי-לאומי כלפיו אינה גדולה מזו של כל מחנה אחר בחברה הישראלית, אפשר למצוא אצל שלום רוזנברג, מאנשי הזרם המתון במחנה הדתי-לאומי, שאף הקים לאחר הרצח את ארגון שחרית לקירוב בין דתיים לחילונים. רוזנברג סבר כי באחריות המחנה הדתי לחתור לפיוס בין דתיים לחילונים ובין ימנים ושמאלנים, אך על כולנו להכיר בכך שלעמיר אין קשר לחינוך המקובל במחנה הדתי-לאומי. השר לשעבר יוסף שפירא החרה החזיק אחריו: "אנו לא גידלנו אותו, אבל הוא גדל פרא בתוכנו. [...] גידולי פרא הגדלים בערוגה של צמחי תרבות אינם הופכים לצמחי תרבות, הם נשארים גידולי פרא".

בהקשר זה מעניין לציין את מאמרו המכונן של מיכאל פייגה "רצח רבין והשוליים האתניים של הציונות הדתית".^[1] פייגה טוען כי אף שעמיר חבש כיפה סרוגה והתרועע עם חבריו הדתיים-לאומיים באוניברסיטת בר-אילן, בהקשרים רבים הוא היה למעשה דחוי במחנהו, ופעולותיו נבעו דווקא מכך שלא הפנים כהלכה את האתוס הבלתי כתוב של המחנה הלאומי-דתי, שלפיו בשורה התחתונה עמדת הממלכה היא המכרעת בסוגיות שבהן הציווי הדתי מתנגש בהחלטה המדינית. פייגה מצביע על כך שלמרות מוצאו התימני של עמיר, הוא השתייך לקהילה אשכנזית ברובה; על כך שבנעוריו התחנך במוסדות לימוד חרדיים מודרניים ולא דתיים-לאומיים; על העובדה שחבש כיפה שחורה לעיתים קרובות, גם בליל הרצח; ועל כך שחש תסכול אישי מכך שידידתו מרגלית הר-שפי, ואחרים בקבוצה שעימה התרועע בבר-אילן, לא ראו בו אחד משלהם. מכל אלה פייגה מסיק שעמיר דווקא לא ייצג במעשהו את ערכי היסוד של המחנה הדתי-לאומי. עם זאת, חשוב להדגיש שדווקא עמיר עצמו הצדיק את הרצח בטענה שהבין מרבנים כי על רבין חל דין רודף.

מכל מקום, היחס לעמיר כאל "עשב שוטה" לא נבע מההסברים הסוציולוגיים שסיפק פייגה, אלא מעמדה שביקשה להפריד בין האידיאולוגיה של המחנה למעשהו של עמיר. ברקע הדברים יש לומר כי המתח בין "חשבון נפש" ל"עשב שוטה" הושפע מהתגובות של מחנה השמאל למחנה הדתי-לאומי. כך למשל, מייד לאחר הרצח ביקש השר יוסי ביילין (אז ממפלגת מרצ) מראש הממשלה הנכנס שמעון פרס "לנצל" את הזעזוע מהרצח כדי לחתום במהירות על הסכם קבע עם הפלסטינים (ביילין חשב לכרוך זאת בהתחייבות אמריקאית לשדרג את מעמדה של ישראל ולהופכה לחברת נאט"ו), אך פרס דחה את הרעיון והשניים הסכימו כי מוטב "לנצל" את אווירת "חשבון הנפש" במחנה הדתי-לאומי ולנסות לאחות את הקרעים בעם באמצעות צירוף המפד"ל לממשלה. ואולם יוסי שריד ממרצ סבר כי מוטב שאת "חשבון הנפש" יעשה המחנה הדתי-לאומי באופוזיציה, ומכיוון שללא תמיכת מרצ לא ניתן היה להרחיב את הממשלה, נשמר הרכב הקואליציה הקיים, שכלל את מפלגת העבודה, מרצ וסיעת ייעוד, בתמיכתן מבחוץ של חד"ש והמפלגות הערביות. ייתכן שאילו הוקמה ממשלת אחדות הכוללת את המפד"ל ונתמכת על ידי החרדים, הנטייה ל"חשבון נפש" הייתה גוברת על היחס כלפי עמיר כאל "עשב שוטה", אך לא כך קרה.

על כל פנים, חודשים אחדים לאחר הרצח הודיע פרס כי בכוונתו לצאת לבחירות בחודש מאי 1996 כדי לקבל מחדש את אמון העם. להפתעת רבים, בבחירות הללו ניצח נתניהו. בימין ראו בניצחונו של נתניהו הוכחה לכך שהעם נטש את דרכו של רבין, אך מעניין לראות שבבחירה בין פרס לנתניהו, דווקא יו"ר הליכוד גילם במידה רבה את תפקידו של רבין – לא מבחינת מדיניותו כמובן, אלא מבחינת הדימוי שלו ערב הבחירות. את מערכת הבחירות של 1996 מקובל לראות כמאבק בין חסידי אוסלו, שאותם ייצג פרס, ובין מתנגדי ההסכם, שאותם ייצג נתניהו; אך למעשה נתניהו לא דחה את ההסכם אוסלו, ואף הצהיר כי מכיוון שממשלות לא מבטלות הסכמים בינלאומיים קודמים, הוא מבקש רק לסייג את התהליך (וכך גם פעל לאחר הבחירות, כשהוסיף להיפגש עם ערפאת ותחת לחץ בינלאומי אף ניאות לבסוף להעביר לידי שטחים, כפי שנקבע ב"הסכם חברון" – אך במקביל פעל להוציא את העוקץ מהתהליך ולתסכל את הפלסטינים, פגע באמון ההדדי והביא לדעיכתו של התהליך).

בהקשר זה ראוי לציין כי אף שרבין, בהיותו ראש הממשלה, נתפס כאחראי לתהליך אוסלו, בעיני הציבור הרחב פרס וביילין – סגנו במשרד החוץ, שיזם את התהליך – היו נלהבים יותר מרבין לגבי התהליך. כך שאם נתייחס לבחירות ב-96' לא כהכרעה לגבי תהליך אוסלו אלא כבחירה בין אמון בתהליך ובין חשדנות כלפיו, הבחירה בנתניהו ביטאה העדפה של הציבור להסתייגותו של רבין מהתהליך על פני ההתלהבות של פרס. אחרי ככלות הכול, סיסמת הליכוד באותה מערכת בחירות הייתה "נתניהו. עושים שלום בטוח".

מכל מקום, מאז עליית ממשלת הימין של נתניהו לשלטון ניכרת מגמה חדשה, בעיקר במחנה הימין הרדיקלי: לא עוד מתח בין "עשב שוטה" ל"חשבון נפש", אלא בחינת הרצח באמצעות טענות לקונספירציה.

התקופה השנייה: מי באמת רצח את רבין?

חשיפת העובדה שלשב"כ היה סוכן – אבישי רביב – שעקב אחרי יגאל עמיר; השאלה הבלתי פתורה באשר לצעקות "סרק, סרק" ששמעו חלק מהעדים לירי; וכמובן הקושי הטבעי של ישראלים רבים להשלים עם מחדל האבטחה סביב רבין – כל אלה עוררו בקהלים שונים טענות לתיאוריות קשר. אבל אין ספק שהטענות והפרסומים בדבר קונספירציה היו פופולריים ביותר בקרב קהל ימני קיצוני.

למעשה, כבר ב-24 בנובמבר 1995 פרסם העיתונאי חגי הוברמן כתבה בעיתון **הצופה** שרמזה למעורבותו של השב"כ ברצח. ומה שהחל כטענות מרומזות התפתח, בעיקר לאחר הקמתה של ממשלת נתניהו הראשונה, לעיסוק "מחקרי" בטענות הקונספירציה. תיאוריות הקשר היו מגוונות: פרס עמד מאחורי הרצח; ההתנקשות בוימה על ידי השב"כ כדי להכפיש את הימין, אך דבר מה השתבש ורבין נרצח באמת; ואפילו עלו טענות למעורבות של סוכנויות ביון זרות שביקשו לקדם את הסכם אוסלו, בעקבות מסרים על כך שרבין עצמו התכוון לעצור את התהליך.

באותה תקופה ראו אור כמה ספרים שעסקו בנושא, שהבולטים בהם היו **מי רצח את יצחק רבין** מאת ברי חמיש (1998) ו**עוקץ קטלני** מאת נתן גפן (1999). הספרים האלה אמנם לא זכו לתפוצה אדירה, אך הטענות שהעלו חלחלו לקהל הימני הרחב. הלל וייס, שלאחר הרצח קרא כאמור ל"חשבון נפש", הציג ב-2004 עמדה שונה לחלוטין ואמר: "אין לי שום בעיה עם מה שכתבתי לפני רצח רבין כל זמן שלא חוקרים את פרשת אבישי רביב ואת תרומת החטיבה היהודית בשב"כ – יימח שמה וזכרה – לרצח".

אבל הספרים לא היו הבמה היחידה לטענות קונספירציה. בשלהי שנות התשעים הלך והתרחב בקרב אזרחי ישראל השימוש באינטרנט, ואתרים שונים הפכו לבמות להפצתן של טענות מעין אלה. האתר הבולט בתחום היה רוטר, שריכז את שלל תיאוריות הקונספירציה בפורום שנקרא "הלקסיקון השלם – פרשת רצח רבין". גם ביוטיוב אפשר למצוא לא מעט סרטונים שמעלים תהיות קונספירטיביות או מצביעים על אפשרויות של קונספירציה. רבות מהטענות הופצו גם בראיונות שהעניקו אנשי ימין לתקשורת. הפיזיקאי נחום שחף, למשל, טען כי הרצח אורגן על ידי פרס ונועד להכפיש את הימין והמתנחלים, ואילו המזרחן מרדכי קידר טען כי מאחורי הרצח עומדת קונספירציה בינלאומית. את תיאוריות הקונספירציה קשה היה להפריך, שכן תיאוריות כאלה בנויות מטבען על הערכות וקביעות

נטולות ראיות מבוססות שאפשר להתעמת איתן; בכך טמון כוחה של הקונספירציה. לכך יש להוסיף את חדירתן של הרשתות החברתיות הראשונות והשיח החדש והמבוזר שיצרו. בהקשר זה מעניין לציין כי אף שפרשות שונות בתולדות היישוב וישראל – למשל רצח ארלוזורוב או רצח קסטנר – עוררו טענות בדבר הסתרת האמת על ידי הממסד, אף אחת לא עוררה מבול מתמשך של תיאוריות קשר בקרב ציבור כה גדול ומובהק.

בפרשה זו החל להתגלות היפוך תפקידים בחברה, שמגיע לשיאו בימינו: ככל שהימין ביטא את זהותו הישראלית והיהודית הייחודית בביקורת הממלכתיות ומוסדותיה, כך המחנה הליברלי, שלכאורה אמור להיות אמון על הביקורת כלפי מאפייני הלאומיות, הלך ונאחז במוסדות הממלכתיים כמו מערכת המשפט והביטחון ואימץ אותם כביטויים של זהותו הישראלית.

כך או כך, פיגועי האינתיפאדה השנייה הניעו מגמה חדשה ביחסו של הימין לרצח: העיסוק בשאלה כיצד יש לזכור את האירוע.

התקופה השלישית: איך לזכור, מה לזכור

את ההתפתחויות ביחס הימין לרצח ולזכר רבין אי־אפשר לנתק, מן הסתם, מההתפתחויות המדיניות, הביטחוניות והפוליטיות. במאי 1999 ניצח אהוד ברק – שעמד אז בראש רשימת "ישראל אחת", גלגולה של מפלגת העבודה – את נתניהו, וגוש המרכז־שמאל שב להנהיג את ישראל. ברק ביקש להביא את תהליך אוסלו לשיאו באמצעות כינוס של מנהיגי ישראל, הרשות הפלסטינית והממשל האמריקאי בוועידה שהתקיימה בספטמבר 2000 בקמפ דייוויד, כדי להכריע בשאלת ההסדר הסופי בין ישראל לאש"ף. אף שברק הציע ליושב ראש הרשות יאסר ערפאת מדינה פלסטינית שתשתרע על פני רוב הגדה המערבית ורצועת עזה, הצדדים לא הצליחו להגיע להסדר.

בעקבות כישלון המשא ומתן פרצה באוקטובר 2000 האינתיפאדה השנייה, שהביאה לתפנית שלילית ביחסו של הציבור היהודי לאפשרות של פיוס עם הפלסטינים. רוב הציבור לא ירד לעומקם של פרטי המשא ומתן והסיבות לכישלונו. האינתיפאדה נתפסה כתגובה שלילית אלימה להצעה נדיבה של ישראל, ופיגועי ההתאבדות שאירעו אז הביאו לדעיכתו האלקטורלית של מה שכונה בשנות אוסלו "מחנה השלום". בשנת 2001 נבחר אריאל שרון ברוב מוחץ במקום אהוד ברק, ומאז ועד היום מושלות בישראל כמעט ברציפות ממשלות ימין בראשות הליכוד, למעט שתי תקופות קצרות שבהן הנהיגו את המדינה מפלגת המרכז קדימה (2006–2009) ו"ממשלת השינוי" בראשות נפתלי בנט ויאיר לפיד (2021–2022), שגם אותן קשה להגדיר כממשלות שמאל.

החלטתו של שרון בשנת 2005 להתנתק מרצועת עזה באופן חד־צדדי, ללא הסכם עם הרשות הפלסטינית, זכתה אמנם לתמיכת הציבור, אך לא מתוך אמונה בפיוס אלא מתוך הנחה ש"אין עם מי לדבר" ומוטב להיפרד. מנגד, ההתנתקות עצמה, שכללה עקירת 8,000 יהודים מבתיהם ברצועת עזה, נתפסה במחנה הדתי־לאומי ובקרב הימין כגירוש בלתי חוקי. למעשה, ההתנתקות יצרה טראומה לאומית חדשה בקרב

הימין, שנחרד מעצם מימוש החלטת הממשלה לפנות יהודים מארץ ישראל, מהפרת הברית התיאולוגית שהייתה אמורה להתקיים בין רצון האל למדינה, וכמובן ממחזות הפינוי בכוח. לפי סקר של ynet, כבר ב־2007 הכאב על הפינוי של גוש קטיף בקרב רוב הציבור הדתי-לאומי עלה על הכאב שברצח רבין.

בתוך כך, עצרות הזיכרון לרבין, שנטו להדגיש את חתירתו לשלום בערוב ימיו, נעשו מנותקות מהלך הרוח הכללי בציבור ביחס לתהליך השלום, לא כל שכן בקרב הימין. פיגועי האינתיפאדה אפשרו לאנשי הימין לומר בגלוי ובביטחון כי רבין לא נרצח משום ששאף לפיוס אלא משום שהנהיג, אמנם בשגגה, תהליך שגבה מחיר דמים נורא מהישראלים כולם. הזיכרון הממלכתי, שלאחר הרצח היה משותף לכלל הציבור, פורק ונעשה לזיכרון של מחנה אחד בלבד.

בתקופה זו, שכרונולוגית נמשכה בין האינתיפאדה השנייה ובין הקמת ממשלתו הרביעית של נתניהו ב־2015, החל מחנה הימין לקדם שינוי בצביון של זיכרון רצח רבין. במקום להדגיש את העובדה שרבין נרצח על רקע פוליטי משום שקידם את תהליך אוסלו, עלתה דרישה להדגיש בעצרות הזיכרון את הממד ה"ממלכתי" יותר של רבין – את היותו איש פלמ"ח, רמטכ"ל ושר ביטחון. חשוב לציין כי מגמה זו הייתה משותפת גם למחנה הימין וגם לראשי מרכז יצחק רבין, מוסד שהוקם ב־1997 ומאז שנת 2000 החליף את עמותת "שלום, חבר", שהייתה אחראית עד אז על טקס הזיכרון המרכזי. ראשי מרכז יצחק רבין, ובהם גם בתו של רבין דליה, ביקשו לפנות לנטיית הלב של כלל העם, ימין ושמאל כאחד; בכך הם נענו למעשה לביקורות מימין, שטענו כי אופיין של העצרות פוליטי מדי.

מגמה דומה ניכרה גם בקרב המחנה הדתי-לאומי. שם החלו לחבר את יום הזיכרון לרבין עם יום הזיכרון לרחל אימנו, בין היתר משום שלטענתו של אליקים רובינשטיין ואחרים מהציבור הלאומי-דתי, רבין הבטיח כי בכל הסדר עתידי יישאר קבר רחל בשטח ישראל. אף שלכאורה הכוונה בהצמדתם של שני ימי הזיכרון זה לזה הייתה לאחד – כלומר להדגיש כי גם רבין, כמו כל בני ישראל לפי המסורת, נמצא תחת חסותה של רחל אימנו, והיא מבכה את הירצחו – התוצאה הייתה שמשמעות הרצח נכרכה פחות ופחות בהתנגדות לתהליך אוסלו ולדרכו המדינית של רבין ויותר בסוגיות של אחדות האומה, שחרף חשיבותן הן דוחקות לקרן זווית את הדיון בחשיבות קידום השלום. יתר על כן, יום הזיכרון לרצח רבין בקרב המחנה הדתי-לאומי הדגיש דווקא את זיקתו של רבין לשטחים שנכבשו ב־67', ולא את נכונותו להיפרד מרובם.

השלכה נוספת של השלטון רב השנים של ממשלות הליכוד לאחר הרצח הייתה ההתאמה העצמית של מערכת החינוך לנרטיב החדש. מערכת הלימוד שהופצה לתלמידי היסודי והתיכון לקראת יום השנה ה־14 לרצח כבר נעלם לחלוטין שמו של יגאל עמיר. יום הזיכרון עסק במסרים מאחדים, בהתנגדות עקרונית לרציחות פוליטיות ובהערכה לרבין האיש; נעדר ממנו העיסוק במשמעותו של תהליך אוסלו ובנימוקים המסוכנים של עמיר לרצח. בשנים הראשונות שלאחר הרצח עלו טענות על כך שהחינוך הממלכתי-דתי נוקט מדיניות בלתי מוצהרת של התעלמות מסוימת מיום השנה לרצח בשל אי-הנוחות שעוררה זהותו של עמיר. באופן אירוני, בשנים מאוחרות יותר גברה נכונותה של מערכת החינוך הממלכתית-דתית לעסוק ברצח, שכן הדיון ממילא נדרש כעת לעסוק כמה שפחות ברוצח.

אירוע שולי אך מעניין שיש בו כדי להעיד על המגמות העתידות להתפתח ביחסו של הימין לרצח התרחש ב־4 בנובמבר 2007 במהלך משחק כדורגל בין מכבי חיפה לבית"ר ירושלים. דקת דומייה שהוכרזה לזכרו של רבין הופרעה בשריקות בוז צורמות של אוהדי בית"ר, לעיני אלפי אוהדים באצטדיון ומאות אלפי צופים בבית. האירוע זכה לתהודה רבה בתקשורת המיינסטרים, שנראה כי עד אז לא העריכה עד כמה השתנה היחס לזיכרו של רבין. אחד מאוהדי בית"ר הסביר בשיחה עם רפי רשף הנדהם כי השריקות לא כוונו נגד רבין אישית וגם אוהדי בית"ר מגנים רצח ראש ממשלה יהודי, אך הם מתנגדים למה שכינה "פסטיבל ההנצחה של השמאל", שהרי, אמר, "רבין נרצח רק פעם אחת". המרואיין אף תהה, בשם אוהדי בית"ר, מדוע לא מנציחים כך גם מנהיגים אחרים שנרצחו, כמו למשל השר רחבעם זאבי. בשלב זה, האוהדים לא הביעו עדיין תמיכה ברצח ולא ביטאו האשמות ישירות נגד רבין; בשנים הבאות תשתנה מגמה זו.

התקופה הרביעית: רבין אשם!

ב־2013 נאם אופיר אקוניס, שהיה אז סגן שר במשרד ראש הממשלה (וכיום הוא קונסול ישראל בניו יורק), בטקס האזכרה הממלכתי לזכר ההרוגים באירועי אלטלנה בבית הקברות נחלת יצחק בתל אביב. בשורה הראשונה ישבו ראש הממשלה נתניהו והנשיא ראובן ריבלין. להפתעת חלק מהנוכחים, ובהסכמתם של אחרים, מיקד אקוניס את נאומו דווקא בחלקו של רבין (שהיה אז מפקד חטיבת הראל של הפלמ"ח, שפעלה תחת צה"ל שאך הוקם) בפרשה: "אותו יהודי שלחץ על ההדק, לימים ראש ממשלה בישראל, צילק את ההיסטוריה הציונית, כאשר כיוון את הנשק לעבר האונייה וירה! הוא ואנשיו הגבירו את היריות כשנודע להם שעל הסיפון נמצא מנהיג חרות, מנחם בגין". דברים דומים אמר אקוניס בטקס האזכרה הבא, בשנה שלאחר מכן.

נאומו של אקוניס אותת על טענה חדשה שעשתה לה כנפיים, מעין תיאוריית קונספירציה מסוג שונה: לא כזאת שמטילה ספק בשאלה מי רצח ומה קרה בליל הרצח, אלא היסטוריה אלטרנטיבית שמחברת בין פרשת אלטלנה לרצח רבין וכורכת את שני המקרים כאילו היו סיבה ותוצאה. הטענה – שאקוניס העניק לה רשמיות אך עוד לפני כן היא נשמעה בקרב אנשי ימין רדיקלי, לעיתים במרומז ולעיתים במפורש – הייתה כי משום שרבין עצמו, בעת היותו קצין במלחמת העצמאות, היה מהיורים על האלטלנה, סופו הטבעי ואולי אף המוצדק הוא שיהודי יתנקש בו, מעין סגירת מעגל. אקוניס לא אמר זאת בפירוש ולא הצדיק את רצח רבין, כמובן, אבל רבים בימין פירשו בתקשורת את מעורבותו של רבין בפרשת אלטלנה כמין סיפור של חטא ועונש.

קשה לתארך את ראשית התקופה הזאת במדויק, שכן לא מדובר בגל מאורגן שראשיתו באירוע מסוים, אך אפשר לסמן את שנת 2015, שנת הקמתה של ממשלת נתניהו הרביעית, כראשיתה של תקופה חדשה ביחסו של הימין לרצח רבין. בתקופה זו נעשה הימין פופוליסטי יותר באופן בולט, בין השאר בהשפעת כניסתו של דונלד טראמפ לראשונה לבית הלבן ב־2016 ושחרור רסן הממלכתיות עם פתיחת החקירות נגד נתניהו בסוף אותה שנה.

ואכן, נדמה שכדי להבין את ההתפתחויות בתקופה זו יש להביא בחשבון את התופעה הגלובלית של מה שמכונה "הימין החדש", הפופוליסטי יותר באופיו. לפי יובל קרמניצר, שחקר את התופעה, הימין החדש מתאפיין בעוינות קשה כלפי המחנה הליברלי וערכיו, בניסיון לשחוק ערכים ומוסדות ממלכתיים שהוא תופס כמשרתי האליטה הליברלית, ובהיעדר פרוגרמה פוליטית פוזיטיבית לטובת מה שמכונה "פוליטיקה של טינה"; במילותיו של קרמניצר, זהו "ימין ניהיליסטי, טרנסגרסיבי וציני".^[2]

באקלים פוליטי כזה משגשגות היטב קונספירציות ופרשנויות הנאחזות בהיסטוריה אלטרנטיבית. יתרה מזו, מכיוון שלשיטתו של הימין החדש העם הוא קורבן של האליטה הפוליטית, שהתעמרה בו בהקשרים שונים, רבין אינו מצטייר עוד כגיבור ישראל שעמד בראש הצבא שניצח במלחמת ששת הימים, אלא זכור כסגן מפקד הפלמ"ח - שהייתה לכאורה יחידת עילית אשכנזית בימי היישוב - שבא על עונשו מידי מייצג העם הפשוט, יגאל עמיר.

אין זה המקום לדון בפרשת אלטלנה ובמקומו השולי של רבין בפרשה, כשמילא את פקודת הממשלה לירות על האונייה לאחר שרוב תכולתה נפרקה ומרבית יושביה כבר ירדו אל החוף. בכלל, חשוב לציין כי מי שהדגיש את חלקו של רבין בפרשה לראשונה היה רבין עצמו, כשכתב על כך בספרו האוטוביוגרפי **פנקס שירות** ואף כינה את הפרשה "כאובה ביותר". יתרה מזו, בגין עצמו וחבריו לאצ"ל ולתנועת חרות - שחלקם אף היו על האונייה במהלך האירועים - מעולם לא האשימו את רבין בפרשה; את חיצו הביקורת הם הפנו אל ראש הממשלה דאז, דוד בן-גוריון, שהורה על תקיפת האונייה ואף התגאה בכך.

המיתוס החדש הקושר בין פרשת אלטלנה לרצח רבין הוא נקודת קיצון, אך גם עמדות מתונות יותר המושמעות בימים אלו מתאפיינות בהאשמתו של רבין בנרצחים בימי תהליך אוסלו (כפי שהדברים עלו גם בהקשר של השוואת מספר ההרוגים בימי אוסלו למספר הנרצחים בשבעה באוקטובר). העמדות האלה, המובעות בקרב האינטלקטואלים של הימין החדש ומנהיגיו, מחלחלות מן הסתם אל הציבור הרחב. וכך, כאשר ב־2007 אוהדים של בית"ר שרקו בוז בדקת הדומייה לזכר יצחק רבין, הדבר עורר תדהמה וזכה לגינוי מכל עבר; אבל ב־2017, כאשר התופעה חזרה על עצמה, היא קיבלה גוון רדיקלי יותר - הפעם אוהדי בית"ר כבר שרו שירי הלל ליגאל עמיר.

במקום סיכום: נתניהו בתפקיד רבין

מאז פרוץ המחאה נגד מה שממשלת נתניהו האחרונה כינתה "הרפורמה המשפטית", עלתה בסביבת נתניהו טענה חדשה שמקבילה את המחאה נגדו להסתה נגד רבין. שר החקלאות אבי דיכטר, לשעבר ראש השב"כ, אמר בימי המחאה כי "ההסתה היום חמורה פי שמונים מאשר לפני רצח ראש הממשלה ואני אומר זאת כמי שהיה אמון על שיקום מערך אבטחת האישים לאחר רצח רבין". רעייתו של ראש הממשלה ופסיכולוגית הילדים שרה נתניהו אף הגדילה לעשות, ובעקבות הפגנה שנערכה בימי המלחמה ובמהלכה נורו זיקוקים לעבר ביתה בקיסריה הגישה תלונה במשטרה וטענה כי "המועד שבו בחרו החשודים לפעול, [...] הינו בסמוך למועד יום הזיכרון השנתי לרצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל, מה שמעיד פעם נוספת על כוונתם והצהרתם הברורה של המפגעים לפגוע פיזית בראש ממשלה מכהן בנסיבות דומות לרצח ראש הממשלה לשעבר ולא רק באופן סמלי". הטרמה של התופעה הזאת אפשר לראות כבר ב־2016, בדבריה של

שרת התרבות והספורט מירי רגב בריאיון לחנוך דאום, שבו טענה כי בניגוד לנתניהו, לרבין מותר היה לומר הכול אבל "לא קרה לא כלום". כשהמראיין הזכיר לה כי רבין נרצח, הוסיפה כי "לפחות לא הרגו אותו בתקשורת". מעניין שהקבלות כאלה בין רבין לנתניהו החלו לצוץ לאחר פתיחת החקירות נגד נתניהו ולאחר בחירתו של טראמפ לנשיאות ב-2016 – אירוע שמסמל את נסיקתה הגלובלית של הפוליטיקה הפופוליסטית, שהשפיעה גם על השדה הפוליטי בישראל.

אפשר לטעון, כפי שכתב העיתונאי אלון עידן, כי מדובר בביטוי מטפורי מודרני לביטוי התנ"כי "הרצחת וגם ירשת". אפשר להרהר באפשרות הפסיכולוגית כי העמדה הקורבנית של נתניהו והאזכורים הבלתי פוסקים לרצח רבין בסביבת מנהיג הימין מאז הרצח ועד ימינו אינם אלא מקלט נפשי בלתי מודע מפני תחושת אשמה. מכל מקום, מעניין לראות כיצד התמורות שחלו בחברה הישראלית בעשורים האחרונים – עליית הפופוליזם, שגשוג המדיה החברתית החדשה והניאור-ליברליזם, שהביא לעלייתה של פוליטיקת הזהויות ולשקיעת הממלכתיות – ניכרים בשינויים שחלו בזיכרון של רצח רבין, עד כדי כך שהגענו לשלב שבו בעיני מעגלים מסוימים בימין, נתניהו ורבין בעצם החליפו תפקידים.

הערות שוליים

[1][†] מיכאל פייגה, "רצח רבין והשוליים האתניים של הציונות הדתית", **תיאוריה וביקורת** 45, 2015, עמ' 31-56.

[2][†] יובל קרמניצר, "המלך והעירום: תקשורת, המונים והחוק הלא כתוב", **תיאוריה וביקורת** 52, 2020, עמ' 22.

ד"ר אבי שילון הוא היסטוריון המתמחה בלימודי ישראל ומרצה במכללה האקדמית תל-חי (אוניברסיטה בהקמה). מאמר זה מבוסס על המאמר "Thirty Years Since the Assassination: Evolving Attitudes within the Israeli Right Toward the Murder of Yitzhak Rabin", העתיד להתפרסם בקרוב בכתב העת *Israel Studies*.
